Aarhus Universitet under besættelsen

Af Palle Lykke

Følgende artikel er stort set identisk med manuskriptet til et foredrag, som blev afholdt i Det lærde Selskab i maj 1995. Dog er fremstillingen i den foreliggende udgave forsynet med en række uddybende noter samt kildehenvisninger.

Indledning og overblik 1928-1940

Da professor Andreas Blinkenberg som Universitetets rektor åbnede Lærerforsamlingens møde den 25. april 1940 og bød to nye medlemmer velkommen (Bent Andersen og Esbern Lomholt), udtalte han ønsket om, at man trods de herskende forhold måtte blive i stand til »at arbejde under de aandelige og materielle Vilkaar, der er nødvendige for at videnskabelig Forskning og Undervisning kan trives«,[1] og Lærerforsamlingen viste sin tilslutning ved at rejse sig. Senere ved samme møde blev professor Hakon Lund valgt til ny rektor. Efter at have takket sagde han, at det ikke var med jubel, han overtog rektoratet. Hver af hans forgængere havde kunnet notere vækst og fremgang for Universitetet, men han frygtede, at fremgangen nu var standset – i hvert fald midlertidigt. Han mente, at man måtte være glad, om det bestående kunne bevares mod tilbageskridt eller »det, der er værre«. Han lovede at varetage Universitetets interesser så godt, han kunne, og værne om dets ære efter bedste evne.

Ved samme møde blev der givet meddelelser om henholdsvis beskyttelsesrum og mørklægning. Indtil videre måtte universitetsbygningens korridorer i stueetagen fungere som beskyttelsesrum, og lokaler, men ikke gange, skulle mørklægges. Lyset i lokalerne skulle derfor altid slukkes, før man åbnede dørene ud til gangene, og studenterne burde indskærpes at huske, hvor de havde hængt deres overtøj. Hvad angik korridorerne som beskyttelsesrum, var der et pladsproblem, og man talte derfor om eventuelt at indrette det således, »at Alumner paa Kollegierne« i givet fald »fik Besked om skyndsomst at løbe hjem«. Åbenbart havde det været på tale at anlægge zigzag-løbegrave uden for universitetsbygningen, men om det skulle ske, afhang af kommunen. Indenrigsministeriet ville forøvrigt gerne vide, om Universitetet var i besiddelse af lokaler, der ville kunne anvendes som »Reserve-Lasaret«. Man vurderede ved mødet, at dette ikke var tilfældet.

En uges tid før det pågældende møde havde Politimesteren for Aarhus Købstad gjort Universitetsbestyrelsen opmærksom på, hvorledes »Ministeriet« anbefalede, at man stillede sig i tilfælde af, at der i anledning af rigskansler Hitlers fødselsdag skulle blive udstedt indbydelse til reception eller lignende i den tyske kommandants bolig. Det hed sig, at man fandt det rigtigst, at en sådan indbydelse blev modtaget. Dog ville ministeriet

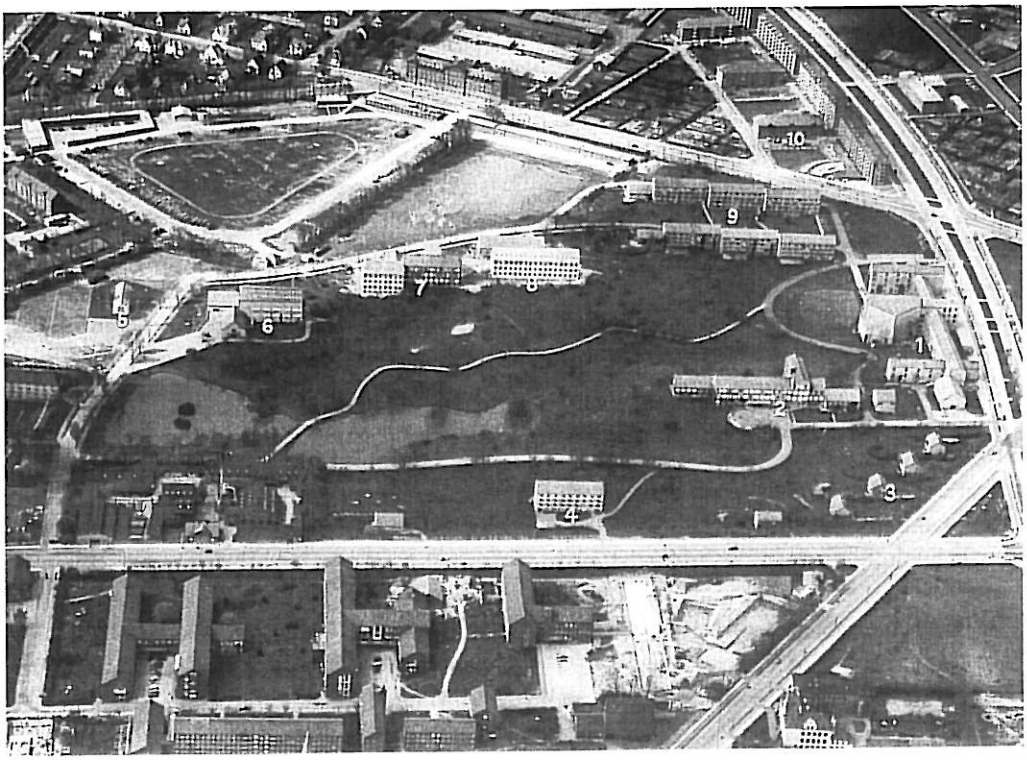

Da det ikke har været muligt at finde et egentligt oversigtsfoto fra besættelsestidens sidste år, vises her Aarhus Universitet, som det tog sig ud i 1953. Bygningerne 4 og 5, en del af 7 samt 8 og 10 er opført efter 1945. 1: Hovedbygningen ved Ringgaden (påbegyndt 1942 og indviet 1946). 2: Den første universitetsbygning fra 1933 og få meter til højre herfor den 1941 opførte højspændingshal. 3: Professorvillaerne(de fire langs Katrinebjergvej opførtes 1933-34, mens den femte er fra 1947). 4: Kvindekollegiet (kollegium VII) fra 1950 med eforboligen til venstre. 5: Det musikvidenskabelige institut fra 1950. 6: Naturhistorisk Museum fra 1947. 7: Institutter for biokemi og fysiologi fra 1937 samt instituttet for hygiejne fra 1953 (den lyse bygning). 8: Institutter for alm. patologi og farmakologi 1953. 9: Kollegium I-VI med to eforboliger. I-III opførtes i 30'erne, og IV-VI i efterfølgende årti. 10: I kælderen i de gifte studerendes kollegium på Gustav Wieds Vej 31 har forskellige institutioner med tilknytning til Universitetet haft til huse, bl.a. Studenterrådet og Journalistkursus ved Aarhus Universitet.

Foto i Universitetshistorisk Udvalgs billedarkiv.

stille sig forstående, hvis man med tak afslog indbydelser til at overvære militære parader »eller lignende udendørs Forehavender«.[2]

Aarhus Universitet var, da besættelsen indtraf, endnu en ung institution. Der var kun gået tolv år, siden man i 1928 havde påbegyndt »Universitetsundervisningen i Jylland«. Denne selvejende institution – oprettet ved økonomiske midler fra private borgere og erhvervslivet i Århus og med tilskud fra en velvillig kommune – startede i lejede

lokaler med 78 studerende i efteråret 1928, og lærerbestanden udgjordes af en professor i filosofi og fire docenter i henholdsvis dansk, engelsk, tysk og fransk. I 1933, da man kunne tage den første universitetsbygning i brug og tillige kunne kalde institutionen for »Aarhus Universitet«, var studentertallet steget til lidt over 200, mens de faste læreres tal nu var ti. Gennem de efterfølgende syv år tredobledes antallet af professorer og docenter, mens studentertallet mere end tredobledes og nu lå et sted mellem 700 og 800. På det tidspunkt havde det oprindelige humanistiske fakultet fået følgeskab af det medicinske fakultet og det juridiske og økonomiske fakultet, der var kommet til i henholdsvis første og anden halvdel af trediverne.

Bygningsmæssigt var der op gennem trediverne sket det, at den første universitetsbygning fra 1933 – som hovedsageligt var beregnet til den lægevidenskabelige begyndelsesundervisning i fysik, kemi og anatomi – i 1937 var blevet suppleret med en bygning til fysiologi og biokemi, og de tre første kollegiebygninger i parken var blevet opført 1935 til 1938. Dertil kom fire professorvillaer, der i 1933-34 var blevet opført nordøst for den oprindelige universitetsbygning. Hvis vi ser bort fra Naturhistorisk Museum har vi hermed et billede af den bygningsmæssige situation i universitetsparken i foråret 1940. Endnu en bygning skal dog nævnes: Marselisborg Studentergaard på Marselis Tværvej ude i nærheden af Marselisborg Gymnasium. Denne stateligе bygning fra 1916 var i 1928 blevet erhvervet og ombygget til kollegium for 28 mandlige studenter af Universitets-Samvirket – den sammenslutning, som siden sin oprettelse i 1921 havde kæmpet for oprettelsen af det jyske universitet i netop Århus, og som fortsat stod for indsamling af midler til universitetsbyggeri.[3]

Om universitetsmyndighederne kan kort siges, at der var Bestyrelsen og Lærerforsamlingen. Bestyrelsen bestod af otte medlemmer: tre udpeget af Århus byråd, tre udpeget af Universitets-Samvirket, en repræsentant for Lærerforsamlingen og statens kommitterede. Lærerforsamlingen bestod af samtlige professorer og docenter, altså de fastansatte lærere. Ifølge 1937-loven om Aarhus Universitet skulle Lærerforsamlingen høres i alle spørgsmål vedrørende undervisningen og ansættelse af nye lærerkræfter.

En nazistisk provokatør: Holstein-Rathlous forelæsninger

Hvis man slår op i Bestyrelsens protokol[4] vedrørende første møde efter 9. april 1940 – et møde der fandt sted 19. juni i byrådssalen, som almindeligt var – må man konstatere, at besættelsessituationen endnu ikke er afspejlet heri. Det er den til gengæld i referatet af det efterfølgende møde 8. november, idet der her skulle tages stilling til en klage fra privatdocent Holstein-Rathlou. Han, der siden 1938 havde været ivrigt medlem af Danmarks national-socialistiske Arbejder-Parti, havde gennem nogen tid benyttet sig af sin ret til at forelæse ved Aarhus Universitet – en ret, han havde i kraft af sin københavnske doktorgrad. Han forelæste en gang om ugen over »Dansk Digtning i ældre og nyere Tid«. Fra ham havde man nu modtaget en klage[5] – og klageskrivelsen var såmænd dagen forinden blevet bragt i sin helhed i »Fædrelandet« under overskriften: SENSATIONEL AFFÆRE

UNDER UDVIKLING VED AARHUS UNIVERSITET. Holstein-Rathlous klage gik ud på, at da han 24. oktober klokken 20 gik op til auditoriet, havde nogle studenter taget opstilling ved indgangen, og han havde da bemærket »nogen ubehagelig Mumlen«, da han passerede, men han havde ikke lagt nogen videre vægt på det, idet – som det hedder – »vedkommende Minervasønner selvfølgelig ikke i mit Nærvær turde ytre Ukvemsord«. Til dem, der kom som tilhørere til forelæsningen, var så disse studenter ved indgangen fremkommet med »Udtalelser af absolut utilbørlig art« som f.eks. »Landsforræddere« og »De skulle skydes«. Holstein-Rathlou krævede nu, at »saadanne Optrin« fra den »akademiske Pøbel« øjeblikkelig måtte standses. Og, skriver han: »er Universitetet ikke selv i stand til at hævde sin Værdighed, skal jeg gerne personligt med nogle haandfaste unge Kammeraters Hjælp lære de paagældende Studenter-Sjovere den fornødne Takt og Tone«. Det var altså denne offentliggjorte klage, som Bestyrelsen skulle tage stilling til. Bestyrelsen vedtog – som der står – »at anmode Rektor om at foretage en Undersøgelse og foretage fornødne Skridt til at hindre politiske Demonstrationer og Provokationer paa Universitetet«. Og med den formulering var der jo ikke sagt noget om, hvem man opfattede som provokatør. Mere hører man ikke til sagen i Bestyrelsens regi. Det gør man til gengæld i protokollen for Lærerforsamlingens møde 2. december, for dér tilbød Rektor at give et referat af Holstein-Rathlou-sagen, hvis ellers der blev fremsat ønske om det. Og det gjorde der – heldigvis da! – nemlig af docent Adam Afzelius. Rektor Hakon Lunds referat er meget fyldigt, og

Der var en del røre om de aftenforelæsninger, som den nazistiske privatdocent Viggo J. von Holstein-Rathlou (1885-1965) afholdt i efteråret 1940. Holstein-Rathlou, der siden 1912 havde fungeret i en akademisk bibliotekarstilling ved Statsbiblioteket, og som tog sin doktorgrad i København i 1917, ses her ca. 1920.

Foto i Århus kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling.

jeg skal bare fremdrage hovedpunkterne. Lund havde – i overensstemmelse med Bestyrelsens vedtagelse – henvendt sig først til studenterne i kollegierne og bedt dem lade være med at demonstrere, selv ville han så til gengæld henvende sig til Holstein-Rathlou og bede ham om også at gøre sit for at undgå spektakler. Dette havde Lund da også gjort, og han havde ved samme lejlighed irettesat Holstein-Rathlou for at have offentliggjort klagen. Dagen efter var »Fædre-

landet« der igen med følgende overskrift: »Opsigtsvækkende Vending i Studenteraffæren ved Aarhus Universitet. Rektor forbyder de studerende at komme til Holstein-Rathlous Forelæsninger«, og bladet meddelte, at 100 SA-folk havde været til stede i forbindelse med den seneste forelæsning! I Universitetets frokoststue var der så på et tidspunkt fremkommet opslag om, at samtlige Universitetets studenter burde komme til stede ved Holstein-Rathlous forelæsninger og fylde auditoriet. Så måtte Lund endnu en gang gå til studenterne og fortælle, at dét slet ikke ville være nogen god idé, og det kom så ikke til nogen aktion. Forøvrigt gav Hakon Lunds referat af begivenhederne anledning til kritik fra medlemmer af Lærerforsamlingen, som bebrejdede ham, at han selv gik og klarede det hele uden at orientere f.eks. prorektor og eforen.[6] Ved samme møde diskuterede Lærerforsamlingen, om man burde forbyde forelæsninger efter mørklægningen. Mange saglige grunde kunne der anføres, mente én, mens andre mente, at man ikke skulle lukke Universitetet om aftenen blot på grund af Holstein-Rathlou-sagen.

Måske var det kollegernes kritik, der afbrød Lunds referat. I hvert fald nåede han aldrig frem til at fortælle om endnu en klage, som i løbet af november var indgivet af Holstein-Rathlou. Klagen, der blev afvist, havde baggrund i, at Holstein-Rathlou sammen med andre var blevet gennempryglet som et efterspil til nazisternes mindeappel 17. november for de danske soldater, der faldt 9. april.[7] Det skal lige med, at det fremgår af det humanistiske fakultets protokol, at Holstein-Rathlou i september havde ansøgt om tilladelse til at indlede sine forelæsninger med fællessang – altså velsagtens en provokation midt i alsangstiden. Fakultetet svarede (telefonisk), »at det stod ham frit, om han vilde lade sine Tilhørere synge eller ikke«.[8]

Th. Geigers forvisning

Holstein-Rathlou-sagen var ikke det eneste, der optog Lærerforsamlingen den 2. december 1940. En halv snes dage forinden havde politiet i Århus fra tyskerne modtaget en liste over personer, der ikke måtte opholde sig i byen. Blandt disse personer var professor Geiger og hans hustru.

Jeg kan indskyde her, at Geiger var blevet Dr.jur i 1918, at han havde været fuldmægtig i Statistisk Departement i München og Berlin, forstander for Berlins Arbejderhøjskole fra 1922 og professor i sociologi ved Teknisk Højskole i Braunsweig fra 1928. Herfra var han i 1933 blevet afskediget som politisk uønsket, og han var samme år blevet knyttet til Institut for Historie og Samfundsøkonomi i København og var så i september 1938 blevet udnævnt til professor i sociologi ved Aarhus Universitet.

Det fremgår af protokollen, at Politimesteren, Rektor, bestyrelsesformanden og Geiger selv havde drøftet sagen, og at politimesteren dér havde udtalt, at måske kunne sagen ordnes ved, at Geiger flyttede til Brabrand, hvorfra han så kunne lede undervisningen i sit fag. Men det viste sig, at bestemmelsen skulle fortolkes »strengt«. Universitetets ledelse søgte så foretræde i ministerierne, og undervisningsministeren var – hedder det – »meget pinlig berørt ved Sagen«, idet man ved i sin tid at anerkende Geigers ansættelse havde »et vist moralsk Ansvar«. Og justitsministeren advarede:

hvis man satte tingene på spidsen, så risikerede man, at Geiger blev kaldt til Berlin. Og legationsråd Svenningsen i udenrigsministeriet meddelte, at der næppe var tale om nogen personlig forfølgelse af Geiger, idet sagen ikke ville være blevet rejst, »hvis Universitetet havde ligget i Skanderborg«.

Geiger måtte altså forlade den såkaldte jyske sikkerhedszone og flyttede til Odense, hvor han opholdt sig til oktober 1943, da han flygtede til Sverige.

Problemer med det tyske lektorat

Jeg har været så letsindig at stille i udsigt, at jeg ville inddrage »problemer med det tyske lektorat«, idet jeg forestillede mig, at jeg kunne finde noget materiale, der kunne uddybe den ene sætning, som Johannes Munck ofrer på sagen i sin artikel om Universitetet under besættelsen. Munck skriver, at tyskerne oprettede et »Propaganda-Lektorat« i Århus, og at de ønskede at forene dette propaganda-lektorat med den allerede eksisterende stilling som tysk lektor ved Universitetet, men at dette ønske blev afvist.[9] Jeg har ikke kunnet finde skrivelser om et sådant propagandalektorat i Universitetets arkiv, og protokollerne fra Bestyrelsen, Lærerforsamlingen og Lærerforsamlingens Forretningsudvalg er alle tavse om sagen, og der ligger heller ikke noget i det ellers ganske spændende omslag i bestyrelsesformand Holst-Knudsens papirer, som bærer påskriften »Værnemagt«. Men det nævnte propagandalektorat er formentlig blevet introduceret omkring oktober 1941. I hvert fald tales i Forretningsudvalgets protokol for 21. oktober 1941 om: »Præsentation af det tyske Lektorat paa Holmevej«.[10] En anelse mere lys kan kastes over sagen, hvis man konsulterer protokollen fra det humanistiske fakultet i den pågældende periode, men også på den baggrund står det noget uklart, hvad der faktisk foregik fra tysk side: derimod står det – som vi skal se om lidt – ret klart, at det, man fra tysk side tilstræbte, var noget, man fra Universitetets side gjorde en del for at forhindre. Det kan lyde noget kryptisk, og jeg skal straks konkretisere.

Johannes Munck (1904-1965) blev ansat som professor i nytestamentlig eksegese under det humanistiske fakultet ved Aarhus Universitet i 1938, var medinitiativtager til oprettelsen af det teologiske fakultet 1942 og beklædte posten som Universitetets rektor 1943-1945. Efter besættelsens ophør offentliggjorde han en artikel om Universitetets situation gennem de forudgående år.

Foto i Århus kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling.

I foråret 1941 var Dr. Heinrich Fauteck blevet ansat som tysk lektor ved Universitetet. På et tidspunkt i 1942 blev han kaldt hjem til militærtjeneste, og Erik Lunding, der som privatdocent i forvejen var tilknyttet fakultetets tyskundervisning, overtog hans undervisning. Det var i hvert fald, hvad man gjorde gældende fra fakultetets side, da der fra det tyske gesandtskab fremsendtes en »verbalnote«, hvori der stilledes forslag om, at en »Dr. Betz« skulle overtage Fautecks undervisning. Efter anmodning fra Universitetet meddelte ministeriet tyskerne, at der jo kun var en måned tilbage af semestret, og at Lunding varetog arbejdet, og at man derfor ikke fandt, at der var tilstrækkeligt grundlag for at indsætte en ny mand i arbejdet. Og Universitetets professor i tysk, H. Bach, meddelte ved det humanistiske fakultets møde 27. april 1942, at han selv og lektoratsudvalgets formand havde talt med Dr. Betz og meddelt ham, at de ikke kendte andre tilfælde, hvor »Medlemmer af den tyske Værnemagt var ansat i dansk Tjeneste, og at de for deres Vedkommende ikke kunde anbefale en saadan Ordning«.

Ved et efterfølgende fakultetsmøde 11. maj 1942 meddelte Bach, at han fra »en Lektor i Tyskland« – der oplyses intet navn – havde modtaget en skrivelse, hvori der spurgtes til, om vedkommende »kunde søge Lektoratet ved Universitetet, samtidig med at han søgte Lektoratet paa Holmevej«. Fakultetet vedtog, at Bach skulle svare, at – nej! de to stillinger kunne ikke beklædes samtidig. Senere på året blev der så ansat en tysk vikar i stillingen, og vikaren var udvalgt blandt tre, som var stillet i forslag fra tysk side. Også i København var den tyske lektor indkaldt til militærtjeneste, og de to universiteter skulle nu vælge fra samme liste – også selv om man i Århus helst ville klare sig med hjemlige kræfter under Fautecks fravær. I København ville man gerne have den tidligere omtalte Dr. Betz, som man i Århus havde frabedt sig tidligere, og professor Bach udtalte i den anledning: når man i København foretrak Betz, kunne de to universiteters ønsker jo ikke kollidere! I Århus ansatte man Dr. Krämer som vikar, idet man havde fundet ham bedst kvalificeret af de tre tilbudte, og han underviste så i efteråret 1942. Men så oplystes det ved fakultetsmødet 1. februar 1943, at vikaren, Krämer, nu havde meddelt fakultetet, at han midlertidigt havde fået overdraget »Lektoratet paa Holmevej«. I den anledning havde fakultetet henvendt sig til Bestyrelsen, idet man ønskede, at sagen skulle forelægges ministeriet med – som det hedder – »Hensyntagen til, at dette Arbejde vilde betyde en alvorlig Hindring for hans Universitetsundervisning«. Bestyrelsesformanden havde henvendt sig til departementschefen, der tilbød at gå til udenrigsministeriet med sagen, men på forhånd regnede han ikke med, at der ville komme noget ud af en sådan henvendelse, medmindre Universitetet forinden kunne fremlægge dokumentation for påstanden om, at lektoratet på Holmevej ville udgøre en hindring for universitetsarbejdet. På den baggrund skønnede professor Bach, at når man nu havde betonet kraftigt, at man ikke frivilligt ville være med til en sådan ordning, så var der vel ikke mere at gøre, og fakultetet tilsluttede sig denne vurdering.

I september 1943 vendte Fauteck tilbage, og det var på et tidspunkt, hvor Krämer netop var blevet genbeskikket for et år.

Bach – og alle andre i fakultetet – mente, at Fauteck skulle have sin stilling tilbage, og det fik han.

Det var nu lidt om tre problemer i besættelsestidens første par år. Herefter vil jeg inddrage et par af de mere – så at sige – 'opbyggelige' initiativer, der opstod som følge af situationen, og som hører med i billedet af den, men som ikke egentlig har noget at gøre med Universitetets ordinære virke. Det drejer sig om »Foredragskresen af 1940«[11] og »Den fælles-nordiske Universitets- og Studenterdag«.

»Foredragskresen af 1940«

»Foredragskresen af 1940« blev stiftet af otte lærere ved Universitetet. Af vedtægterne fremgår, at formålet var »at virke for folkelig og national Opbygning paa sagligt, ikke-politisk Grundlag«. Allerede i august udsendtes en liste over Foredragskresens tilbudte foredrag. Listen sendtes til højskoler og landbrugsskoler, seminarier og lærerkredse, foredragsforeninger og ungdomsorganisationer, og man meddelte samtidig udtrykkelig til modtagerne, at Kresens dannelse var foranlediget af »den foreliggende Situation«, og at formålet var at »bidrage til belysning af dansk Aand og Kultur«. Det første år tilbød man otte emner, altså ét for hver af deltagerne, og man bemærker, at ordene »Danmark« eller »dansk« optræder i syv af foredragstitlerne, mens en ottende har ordet »nordisk«.

Franz Blatt: »Dansk og Fremmed i Danmarks Middelalder«
Andreas Blinkenberg: »Træk af dansk Tænkning«

Fra Københavns Universitet fremkom der med mellemrum kaldelser (dvs. tilbud om ansættelse) til professorer ved det unge universitet i Århus. Der var derfor i høj grad noget at fejre, når virkelig fremragende videnskabsmænd ikke lod sig lokke af hovedstadsuniversitetets større prestige, men foretrak at blive i Århus. En af de professorer, som afslog en sådan kaldelse, var Andreas Blinkenberg (1893-1982). På den baggrund besluttede man ved Aarhus Universitet på trods af de trange tider under besættelsen at fejre Blinkenbergs 50-års fødselsdag 13. februar 1943 med en fest, som foregik fem dage senere i Statsbibliotekets daværende bygning.

Foto fra 1954 i Århus kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling.

C.O. Bøggild-Andersen: »Den nordiske Samhørstanke gennem Tiderne«
Ernst Frandsen: »Linjer i dansk Litteratur efter Verdenskrigen«
Thorkild Kristensen: »Danmarks økonomiske Opgaver før og nu«
Jens Kruuse: »Dansk Omformning af fremmed Aand«
Johannes Munck: »Salmebogen og Kristendommen i Danmark«
Peter Skautrup: »Dansk Bondesind og Bondesprog«

Vedtægterne understregede, at »Foredragskresen« ikke søgte at skaffe sine medlemmer »økonomisk Vinding«, og at honoraret kunne ansættes efter fælles overenskomst. Honorarets størrelse måtte endelig ikke hindre, at foredragene nåede ud til – som det hed – »fjerntliggende Steder eller Foreninger med begrænsede Midler«. De otte foredragsholdere afholdt omkring 130 foredrag i vinteren 1940/41, og antallet af foredragsholdere øgedes gennem det næste par år, indtil virksomheden blev indstillet i november 1943. Universitetssekretær Poul Jørgensen var ansat som Foredragskresens sekretær, og hele hans mægtige korrespondance med et væld af ikke mindst jyske seminarister synes at være bevaret – en korrespondance om køreplaner, forbindelser ved Langå, overnatning i Esbjerg og den slags.[12]

Den fælles-nordiske universitets- og studenterdag

I foråret 1941 fremkom der forslag om afholdelse af en fælles-nordisk universitets- og studenterdag ved de nordiske universiteter den 27. marts. Lærerforsamlingens Forretningsudvalg opfordrede de enkelte medlemmer til at overveje og drøfte, hvordan sagen kunne bringes til udførelse ved de enkelte fag. Resultatet blev en enighed om, at samtlige lærere skulle fremdrage nordiske emner i deres formiddagsforelæsninger. Alle almindelige eftermiddagsforelæsninger skulle aflyses, og i stedet skulle der så afholdes to offentlige forelæsninger, og der skulle flages med samtlige nordiske flag. Ifølge årsberetningen realiseredes tanken om de offentlige forelæsninger ved, at professor Carl Rasting (Universitetets rektor 1941-1943) talte om »Nordiske Unionsforfatninger«, og professor C.O. Bøggild-Andersen talte om »Danmark og Norge«. Om aftenen var der så fest i Studenterforeningen. Den fælles-nordiske universitets- og studenterdag blev også fejret i Århus i 1942 og 1943, og tillige i 1944, men da kun som en intern fest, og 1945 kunne den ikke afholdes, men man ordnede det så på den måde, at den nye svenske lektor (Bertil Molde) holdt sin tiltrædelsesforelæsning på netop denne dag.

Med »Foredragskresen af 1940« og »Den fælles-nordiske Universitets- og Studenterdag« har jeg nævnt to initiativer, der begge må ses som forsøg på – på henholdsvis dansk og nordisk grundlag – at styrke det åndelige beredskab i det, man kaldte »den foreliggende Situation«. Men denne »foreliggende Situation« krævede også andet end åndelig føde, så i en række af krigsårene blev der uddelt middagslegater, vistnok første gang i vinteren 1941-42. Det var Aarhus Kommune, forskellige institutioner i byen og en del jyske byråd, der havde stillet midler til rådighed for gratis bespisning af de økonomisk dårligst stillede studerende. I vinteren 1942-43 drejede det sig om 73 stu-

derende, som fik udleveret i alt 6463 spisebilletter til Aarhus Folkekøkken. Uddelingen blev foretaget af Lærerforsamlingens Forretningsudvalg efter indstilling fra Studenterrådet.

Universitetets almindelige udvikling: Byggeri

Bortset fra alt det ekstraordinære og 'situationsbetingede' fortsatte Universitetet endnu sin ordinære udvikling. Bygningsmæssigt var hovedsagen naturligvis opførelsen af den nye hovedbygning ved Ringgaden. I 1940 havde Universitetet andraget Undervisningsministeriet om en bevilling på 3 mill. kr. til dette formål, og i maj 1942 begyndte selve byggeriet efter omfattende funderings- og jordarbejder. Forøvrigt var det første gang, staten var involveret i byggeri ved Aarhus Universitet – ellers havde der været anvendt indsamlede midler. Man regnede med, at bygningen ville kunne indvies i september 1943, også på trods af problemer med cementleveringer, men på et tidspunkt begyndte man bevidst at forhale byggearbejdet, da det var nærliggende at antage, at tyskerne ville beslaglægge bygningen, hvis den blev færdiggjort. Ud over den nye hovedbygning opførtes til brug for Fysisk Institut en højspændingshal, der blev indviet i marts 1941, og hvor professor Sven Werner kunne udfolde sig med »atomfysiske Arbejder«. Desuden kom kollegium 4 og 5 til i 1942 og 1943, således at der nu kunne bo 250 studenter i parkkollegierne. Hvad angår Marselisborg Studentergaard, var den i 1941 blevet omdannet til kvindekollegium.

Så meget om det bygningsmæssige – og nu over til Universitetets indre udvikling, eksemplificeret ved promotionsretten, en fakultetsoprettelse, fremkomsten af anordningen om prisopgaver og Forskningsfondens oprettelse.

Universitetets 'indre' udvikling

Man havde gennem et par år arbejdet på at opnå promotionsret.[13] I 1938 var et udvalg blevet nedsat og havde haft møder med et udvalg, som Københavns Universitet havde nedsat til behandling af spørgsmålet. Et problem havde været, at man i København havde været såre mistænksomme, hvad angik det videnskabelige niveau i Århus, og havde følgelig været bange for at ligestille københavnske og århusianske doktorer.[14] Disse betænkeligheder var dog – i hvert fald officielt – lagt til side i 1940, da det lykkedes de to universiteters udvalg at udarbejde en fælles indstilling om sagen. Men nu, hvor arbejdet skulle til at bære frugt, kom så besættelsen og dermed problemer med forsamlingsfriheden. I København havde man allerede i april 1940 givet afkald på det mundtlige forsvar af den grund,[15] men politimesteren i Århus mente ikke, at dét var nødvendigt her. Men hvad skulle man nu gøre? Knud Illum, Universitetets docent i retsvidenskab, mente bestemt, at man ikke kunne starte i Århus med at gøre noget helt andet end det, der var gældende praksis i København, men de fleste i Lærerforsamlingen så anderledes på det. Da rektor Blinkenberg i sommeren 1940 var i København, talte han med Københavns Universitets rektor, der sagde, at han godt vidste, at Århus ikke var bundet af praksis i København, og at man i øvrigt snart ville tage problemet op for Københavns vedkommede. Rektor talte derefter påny med politimesteren i Århus,

Fra Blinkenbergs fødselsdagsfest ses siddende ved »baren« i Statsbiblioteket den nyansatte lektor Troels Fink, der underholder sig med (f.v.) Inger Bach, Kirsten Albeck og Tonny Afzelius, hustruer til henholdsvis professor Heinrich Bach, universitetsadjunkt Gustav Albeck og docent Adam Afzelius. Et halvt år efter jubelfesten blev Blinkenberg interneret af tyskerne i forbindelse med situationen i de sidste dage af august, og i april 1945 blev Troels Finks villa sprængt i luften af tyskerhåndlangere.

Foto i Universitetshistorisk Udvalgs billedarkiv.

som sagde, at når bare han hver gang forud modtog en ansøgning om tilladelse til at afholde mundtligt forsvar, så ville tilladelse normalt blive givet. Derefter var det så med at få professor Franz Blatt sat i gang med at udfærdige doktordiplomets latinske tekst – og ordensregler vedrørende doktorforsvar skulle man også have lavet.

Det første disputatsforsvar ved Aarhus Universitet fandt så endelig sted 19. oktober 1940, da museumsinspektør, cand.mag. Helge Søgaard forsvarede sin afhandling om »Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden« – og de fleste ved det 12 år gamle universitet har sikkert frydet sig over, at emnet ikke blot var dansk, men tillige århusiansk! Onde tunger hævdede, at Holst-Knudsen havde valgt at lade Søgaard komme før magister Wolmer Clemmensen ikke blot på grund af det århusianske emne, men også fordi Clemmensens disputats om »De religiøse Systemers indflydelse paa de erhvervsetiske Princippers Udvikling i Danmark« var tilegnet Thorkild Juncker, den tyskvenlige direktør for Aarhus Oliefabrik.[16]

»Anordning om Erhvervelse af Doktorgraden ved Aarhus Universitet samt om Ændring af Anordning Nr. 259 af 13. Oktober 1927 om Erhvervelse af Doktorgraden ved Københavns Universitet«, der var dateret

14. juni 1940, omfattede for Aarhus Universitets vedkommende den filosofiske og den økonomiske doktorgrad, og i maj 1942 erhvervede Kjeld Philip som den første den økonomiske doktorgrad i Aarhus.

Tidligere samme år – 1942 – oprettedes det fjerde fakultet: det teologiske. Det kunne der siges meget om, men jeg vil nøjes med at nævne, at docent, dr.phil. Erling Hammershaimb og professor dr.theol. Johannes Munck fra det humanistiske fakultet anskaffede en protokol og deri simpelthen skrev, at de to ved et møde i Teologisk Haandbibliotek den 4. februar 1942 klokken 11 havde konstitueret sig som Det teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet. De to var enedes om, at Munck skulle fungere som dekan indtil sommeren, og man havde derefter drøftet alle de for det nye fakultet foreliggende spørgsmål. Nok om det.[17]

Hvad angår prisopgaver, så er det en sandhed med modifikationer, når jeg i oplægget til foredraget kom til at antyde, at det først var fra et tidspunkt under besættelsen, at det blev muligt at besvare prisopgaver ved Universitetet. Man havde faktisk udskrevet prisopgaver siden 1934. Det, der skete med fremkomsten af »Anordning om Prisopgaver ved Aarhus Universitet« i foråret 1945, var sådan set bare, at prisopgaveinstitutionen blev 'civiliseret' eller fik »den endelige Form«, som det hedder i referat af møde i Forretningsudvalget 12. april 1945. Og til denne »endelige Form« hørte altså, at den kontante plovmand nu erstattedes af tilbud om en fornem officiel guldmedalje med segl og motto og navn og det hele. Desuden kunne midler hertil afsættes på finansloven; tidligere var der anvendt privat donerede midler.

Jeg har ikke haft lejlighed til at undersøge nærmere, hvorfor anordningen fremkom netop da, men det er vel næppe helt forkert at antage, at Universitetet nu var kommet i en velvoksen konfirmationsalder, hvor man gerne så det bekræftet i ministerielle anordninger, at man ikke var andenrangs i forhold til København.

For øvrigt er det ikke uinteressant, at besættelsen påvirkede den daværende prisopgaveordning i 1940, idet et emne udskrevet i 1939 måtte trækkes tilbage: »En Undersøgelse af Danmarks økonomiske Stilling, i sin Helhed eller inden for en enkelt Erhvervsgren, under den nuværende Krig i Sammenligning med Krigen 1914-18«.[18]

På det tidspunkt, hvor prisopgaveanordningen kom, havde Universitetet allerede haft det formidable held, at en yngre, rastløs virksomhedsejer havde kastet sin kærlighed på det – sammen med aktiekapitalen på 300.000 kr. i den kemiske virksomhed Cheminova. Hermed blev det muligt i september 1944 at oprette Aarhus Universitets Forskningsfond.[19]

Jeg har nu med promotionsretten, en fakultetsoprettelse, prisopgaveanordningen og forskningsfondens dannelse søgt at give et billede af, hvordan Universitetets ordinære udvikling fortsatte på trods af »den foreliggende Situation«. I øvrigt kom det som en overraskelse for mig, at såvel promotionsspørgsmålet som prisopgaveinstitutionen viste sig at være påvirket af – ja, af »den foreliggende Situation«. Mange andre forhold kunne sikkert have illustreret udviklingen, og måske skulle jeg da også lige nævne, at en kreds af lærere med Ad. Stender-Petersen

Under bevogtning fik august-gidslerne, mens de endnu var internerede i Sømandshjemmet i Havnegade, lov at spadsere på havnen. Fotograf Rud. Iversen tog dette billede, mens fangevogteren førte samtale med en bekendt. Fra venstre ses redaktør Jakob Martin, professor Stender-Petersen, professor Blatt og lærer Grønborg.
Foto i Århus kommmunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling.

i spidsen allerede i 1941 var langt fremme med planer om at danne et videnskabeligt akademi eller et lærd selskab ved Universitetet, men at disse planer af forskellige grunde ikke kom til udførelse før i 1945.[20]

Jeg kan også lige tage med på dette sted, at antallet af tilladte eksamensforsøg i besættelsens første eller andet år blev nedsat til to, men allerede igen i 1944 sat op til 3, da ordningen med kun to forsøg viste sig at virke studieforlængende. Da man første gang i Lærerforsamlingen diskuterede reduktionen i antallet af forsøg, fremførte professor Bach som argument herimod, at det ville forstærke de »eksamenspsykoser«, som mange studerende i forvejen led af – et emne man diskuterede en del – og jeg kan da også fra småtingsafdelingen tage med, at der på et tidspunkt fra et par professorer blev anket over formen af de seksualoplysende foredrag, som overkirurg J. Fabricius-Møller stod for, og der fremkom endda fra en af de ankende et forslag om, at de kvindelige studerende skulle undervises af en kvindelig læge, fordi det var blevet vurderet – af professor. dr.med. Aage Nielsen – at Fa-

bricius-Møller var »uden Hæmninger paa dette Punkt«.

Illegal virksomhed

Det var nu næppe alle studenter, der sad hen med eksamenspsykoser og seksualforlegenhed. Et antal involverede sig efterhånden i illegal virksomhed. En daværende stud.med.[21] har i et erindringsinterview fortalt om, hvordan det startede for ham og den kreds, han var med i. Det startede med et stille raseri og et ønske om at gøre noget, og da så rygterne om organiseringen af »Frit Danmark« nåede Århus i 1942, havde en håndfuld studenter fået talt sagerne igennem, og det første organiserede møde med yderligere et antal personer blev afholdt. Dér blev man enige om at søge at få kontakt med københavnske kredse. Efter mødet havde den oprindelige kerne udelukket nogle af de tilstedeværende på baggrund af, hvad de havde sagt ved mødet, men nu skulle man så igang. Desværre lykkedes det ikke rigtigt at finde ud af, hvilke folk, der stod bag »Frit Danmark«, men i gruppen besluttede man så, at man jo selv kunne lave noget, og resultatet blev bl.a. bladet »Budstikken«. Flere i gruppen havde fået sig involveret i Studenterrådets arbejde og havde også tillidsposter her, så derfor rådede man over visse faciliteter, som befandt sig i rådets gavlværelse i universitetsbygningen, og som gjorde det muligt at trykke forskellige sager og få dem uddelt – det sidste således, at uddelerne intet vidste om tryksagernes herkomst. Senere (i '43) fik man så endelig kontakt med »Frit Danmark«-folkene, og den illegale trykkerivirksomhed kunne udvikles yderligere. F.eks. trykte man her i Århus Steinbecks »Maanen er skjult«.

Fra efteråret 1943 gik flere studenter ind i sabotagearbejdet, og ikke alle kom levende fra det. Men for nu lige at sikre et vist kronologisk grundlag for en fremstilling af de dramatiske begivenheder, som prægede Universitetet netop fra efteråret 1943, kan der være grund til herfra at koncentrere sig om de to anslag mod Universitetet, som tyskerne satte ind 29. august '43 med professorarrestationerne og lukningen af Universitetet.

Professorarrestationer og universitetslukning

Klokken fem om morgenen søndag d. 29. august '43 lød der en kraftig ringen på dørklokken i professor Andreas Blinkenbergs hjem. Der blev også ringet på andre steder i byen, bl.a. hos yderligere tre professorer, men Blinkenberg har nedfældet sine erindringer om begivenhederne, så dem vil jeg følge for en stund.[22] To »sværlemmede og sværtbevæbnede Feltgendarmer« trådte ind i soveværelset og erklærede Blinkenberg for anholdt. Der forekom ingen unødvendig brutalitet, og gendarmerne tillod oven i købet »Thedrikning før Afskeden med Familien«. Han blev derefter kørt til Langelandsgades kaserne og fik ved ankomsten at vide, at han var gidsel. I vagtstuen traf han flere af sine med-gidsler, nemlig professor Stender-Petersen og lærer Grønborg, og han erfarede straks, at også professorerne Franz Blatt og Ernst Frandsen befandt sig i samme situation, idet han nemlig blev spurgt, om han ønskede at blive anbragt sammen med dem. De internerede blev anbragt på fjerde etage og tilbragte en meget lang dag der uden oplysninger om, hvad der foregik, og uden kontakt til hjemmet. På andenda-

gen indtraf der under en gårdtur noget, som Blinkenberg kalder »et let komisk Intermezzo«. Sagen var, at da en udefrakommende mælkevogn passerede i gården, da sagde lærer Grønborg så højt, han turde: »Ni danske her!«. Vagten hørte det, indberettede sagen, og en rapport blev udarbejdet. Heri var Grønborgs bemærkning forvansket til »Ni danske Helte her«! Derudover havde gidslerne stor munterhed ud af at underskrive en erklæring, der forbød dem enhver »Ulejlighed« med omverdenen. På et tidspunkt brokkede de internerede sig så meget over forholdene, at de blev flyttet ned i Sømandshjemmet, hvor der var lidt friere forhold og f.eks. tilladelse til avislæsning. 11. september blev Blinkenberg og Frandsen løsladt, mens Blatt og Stender-Petersen blev anbragt i Horserød. Længst sad Blatt, der først kom fri 15. oktober. Blinkenberg skriver, at når tyskerne ikke fik brug for at henrette gidslerne, så var det, fordi den tyske terror faktisk virkede. Hvis det danske samfund var gået i generalstrejke mandag d. 30 august, så ville det have set sort ud for gidslerne.

Mandag den 30. august henvendte bestyrelsesformand Holst-Knudsen sig sammen med Johannes Munck (der samme år havde afløst Carl Rasting på rektorposten, som denne havde beklædt 1941-1943) til den tyske kommandant i byen i anledning af arrestationerne, og først da fik de at vide, at Universitetet ikke måtte starte sin virksomhed, før tilladelse forelå fra værnemagtens overledelse i København. De følgende dage gik så med forhandlinger mellem Universitetet og undervisnings- og udenrigsministeriet samt med de tyske myndigheder i Århus, men der opnåedes intet i de to sager. Studenterne var rasende, og på et studenterrådsmøde taltes der om at lave en studenterdemonstration. Det opgav man dog, og i stedet udfærdigede man udkast til en protestsskrivelse til de tyske myndigheder i byen i anledning af professorernes internering, men Universitetets ledelse fandt ikke, at det var nogen heldig idé. Rektor Munck gav derfor 7. september studenterrådet oplysninger om de igangværende forhandlinger for at få professorerne fri og få genåbnet Universitetet. Som nævnt kom to af professorerne fri 11. september, og fire dage senere kom – uden forklaring – tilladelsen til at genoptage Universitetets virksomhed.

Det fremgår af nogle notater, som Holst-Knudsen har gjort næsten dag for dag i første del af september,[23] at han og Munck forgæves søgte at finde ud af, hvorfor netop Aarhus Universitet fortsat skulle holdes lukket, når alle de københavnske videregående uddannelsessteder var åbne igen efter en kortvarig lukning. Den tyske major Kruse var kommet med nogle antydninger om, at de århusianske studenter var skyld i det, men havde ikke villet sige mere. Man – Holst-Knudsen og rektor – forestillede sig, at det kunne hænge sammen med, at studenterrådet under urolighederne skulle have udsendt et opråb. Sagen var blevet efterforsket af to kriminalbetjente, som skulle have fundet ud af, at opråbet var trykt på lige netop den slags papir, som studenterrådet et stykke tid i forvejen bevisligt havde anskaffet fra en handlende i Horsens. Det var den ene mulighed. Holst-Knudsen forestillede sig, at også en anden hændelse kunne være medvirkende. Direktør Allesøe, De forenede Mejerier, havde 27. august meddelt ham, at en person, der hævdede at re-

præsentere studenterrådet, havde ringet rundt og sagt, at alle mejeriudsalg skulle lukkes, ellers ville der ske noget. Studenterrådets sekretær havde dog nægtet ethvert kendskab til sagen. Men den 15. september kunne Universitetet altså åbne igen.

Men tre dage senere – lørdag d. 18. september – forelå der en rekvisition fra Værnemagten, stilet til kollegieledelsen: man ville have kollegierne. Kollegiebestyrelsen protesterede og trak dermed sagen i langdrag, så man kunne organisere udflytningen. Lørdag den 2. oktober kom så meddelelsen om nattens jødeforfølgelser, og studenterrådet mente, at nu måtte den demonstration, som man tidligere var blevet talt fra, afholdes. Det skete ikke; de blev talt fra det med henvisning til, at tilstandene nu var radikalt ændrede. Og netop samme dag indløb meddelelsen om kollegiernes endelige beslaglæggelse. Raseriet hos studenterne var enormt, og for at undgå fatale studenterdemonstrationer besluttede universitetsledelsen at holde Universitetet lukket nogle dage. Ifølge Rektors opslag skyldtes undervisningens suspension »de Ulykker, der i de sidste Dage har ramt danske Medborgere«. Det var også omkring dette tidspunkt, at man fjernede alt materiale, der indeholdt studenternes navne og adresser, og at man besluttede at få fremstillet tilhørerlister uden adresserubrik.

Som nævnt var nogle studenter kommet med i sabotagegrupper og lignende, og 25. november 1943 blev den første student ved Universitetet dømt til døden ved krigsretten i Århus og skudt 3. december. Det var stud.oecon. Georg Christiansen. I alt mistede en halv snes studenter livet i forbindelse med illegal virksomhed. Det videnskabelige personale slap heldigere. Et mindre antal videnskabelige assistenter blev ganske vist arresteret i 1943, 44 og 45, men kun én af dem kom i koncentrationslejr. Det var Axel Voigt, Kemisk Institut, der vendte tilbage i 1945. Baggrunden for tilfangetagelsen var, at Voigt i sit nye hus i Risskov havde fået lavet en kunstig kælder, hvori der opbevaredes et sprængstoflager. At lageret blev opdaget, skyldtes, at én af de to, der kendte til det, blev forhørt og ikke kunne stå imod.[24]

Bombardementet 31.10.1944

Sandsynligvis har dette forhør fundet sted i de beslaglagte kollegier, der nu fungerede som Gestapos hovedkvarter i Jylland. Og det var da også på opfordring fra den jyske modstandsbevægelse, at Royal Air Force 31. oktober 1944 gik til angreb på Gestapos hovedkvarter. Klokken 11:36 lød luftalarmen, og et kvarters tid senere lå kollegium 4 og 5 i flammende ruiner, og omkring 75 personer, i kollegierne og andetsteds, havde mistet livet eller lå døende, mens yderligere et antal var ilde tilredt. Desuden var der forvoldt betydelige skader på den nye, endnu ikke færdiggjorte hovedbygning og skader på de tre øvrige kollegiebygninger og den oprindelige universitetsbygning. Tidspunktet for de 24 mosquito-flys angreb under jager-eskorte var naturligvis nøje overvejet. Man regnede med, at forhørte fanger var bragt tilbage til arresten i Christiansgade, og samtidig regnede man med, at et flertal af tyskerne ville være til stede i bygningerne.[25]

I universitetsbygningen var der ikke mange til stede. Man havde længe frygtet studenterrazziaer, men dog fortsat undervisningen »forsaavidt der mødte Studerende«,

Kollegium IV har fået en fuldtræffer. Bag kollegierne ses Langelandsgades kaserne. Optagelsen stammer fra et af Royal Air Force-flyene og viser tredje angrebsbølge ud af i alt fire.

Foto i Universitetshistorisk Udvalgs billedarkiv.

som årsberetningen[26] udtrykker det. Der menes endda fra allieret side at være søgt plantet et forstærket rygte dagen før bombardementet, men alligevel foregik der altså undervisning. Thorkild Bjørnvig, der havde time hos Dr. Fauteck, har i sine erindringer[27] berettet fyldigt om dagens tildragelser, herunder om flugten over til de forholdsvis nyanlagte græsklædte beskyttelsesrum øst for bygningen, hvor adskillige havde forsamlet sig. Der var også undervisning hos docent Adam Afzelius. En daværende student[28] har berettet om, hvilket særpræget syn det var at se den svære oldtidsdocent kaste sig på gulvet, inden studenterne anede det mindste om, hvad der foregik. Og Stender-Petersen sad i sit kontor og læste en afhandling – han har skrevet lidt om, hvordan han oplevede synet af flyene. Uden at ane noget ondt havde han stillet sig ved vinduet og fascineret betragtet de kommende fly, hvorfra der hvirvlede genstande, som han først opfattede som store papstykker og spande. Først da flyene var væk, og de kolossale brag lød, mens taget på en af kollegiebygningerne røg i luften, fattede han, hvad der foregik, og skyndte sig i beskyttelsesrum.[29] Ifølge dagspressen skal der i universi-

tetskontoret være foregået farceagtige optrin – noget med yngstekontoristen, der løb ind i pengeskabet, mens universitetssekretær Poul Jørgensen kastede sig på gulvet,[30] men selveste Holst-Knudsen leverer en lidt anden variation i sine tidligere omtalte notater: Her hedder det, at Jørgensen straks beordrede de tre kontorister ned at ligge under vinduerne, da den første bombe faldt. Mens man lå der, sprængtes endnu to bomber, og på det tidspunkt råbte så fuldmægtig Jørgensen: »Og så det lange!«, hvorefter en hel serie bomber detonerede. Også i Hakon Lunds laboratorium var der aktivitet. Arne Berg, der dengang var assistent ved Kemisk Institut, befandt sig sammen med Lund, der, umiddelbart før bomberne faldt, udtalte nogle bemærkninger om, at det dog var en forbandet larm, tyskerne lavede den dag. Berg mener at kunne huske, at Lund løb hjem, dvs. til professorvilla nr. 4, for at se til tilstanden der, og Berg selv søgte over i beskyttelsesrummet.[31]

Den smule undervisning, der herefter fandt sted, foregik i de følgende uger i Ortopædisk Hospital, på Kommunehospitalet, på Naturhistorisk Museum og i Tinghuset samt i private hjem.[32] Forøvrigt beslaglagde tyskerne nu Marselisborg Studentergaard, hvor der boede 30 studerende. Universitetets administration søgte man at videreføre fra en ledig professorvilla.

Tyskerne var blevet mere hæmningsløse efter bombardementet. Også tidligere havde de foretaget skydeøvelser i parken, men de havde da begrænset sig til området ved Fysiologi og Biokemi og fodboldbanen dér. Nu skød de overalt. Under øvelser stormede de den oprindelige universitetsbygning og skød også inde på gangene. Universitetet

Efter luftangrebet. Målet for bombardementet var Gestapos hovedkvarter i kollegierne, men også andre bygninger ramtes utilsigtet. Bl.a. den nye hovedbygning, hvor aulaen her ses med et stort hul i væggen.
Foto i Universitetshistorisk Udvalgs billedarkiv.

klagede til kommandanten, men det hjalp ikke, og man klagede så til ministeriet.[33]

Op mod jul 1944 blev en student skudt på vej ud fra juridisk eksamens 1.del i Folkets Hus. Det var en stikker-likvidering, og det betød, at der nu kunne ventes gengældelsesaktioner. Derfor gjorde man sig nu al mulig umage for at hemmeligholde eksamensadresser, og i hvert fald en enkelt gang skiftede man adresse samme dag, som eksamen skulle finde sted. Johannes Munck skriver, at det »mod Forventning« lykkedes

at gennemføre mundtlig eksamen i januar 1945 uden tab af menneskeliv.

Befrielsen og hvad deraf fulgte

I Johannes Muncks fremstilling hedder det, at 5. maj kom og »befriede os fra alle Bekymringer«.[34] Det er nok ikke helt korrekt, for selvsamme Munck nedsatte 28. juni 1945 et udvalg til at overveje og undersøge én bestemt lærers stilling ved Universitetet under besættelsen. Da vedkommende er nævnt i årsberetningen, dagspressen og mange andre steder, er der ikke noget i vejen for også her at nævne, at det drejede sig om professor Erich Schneider, tysk statsborger og medlem af det tyske nationalsocialistiske parti. Kort efter blev udvalgets opgaver udvidet til også at omfatte andre personer i Lærerforsamlingen, og også studenterne kom i udvalgets søgelys. Hvad angår lærerne, konstaterede udvalget efter sine undersøgelser, at der ikke for nogens vedkommende forelå forhold, der faldt ind under straffeloven, og heller intet, der faldt ind under den særlige lov af 7. juni 1945 om oprettelse af en ekstraordinær tjenestemandsdomstol. Den tyske lektor, Fauteck, der var blevet anklaget af en student for at have drevet nazistisk propaganda, blev renset helt og aldeles, blandt andet af de 22 øvrige studenter, der havde været til stede ved den forelæsning, hvor han angiveligt skulle have dyrket propaganda.

Ud over Schneider undersøgte udvalget to professorer. Den ene havde været medlem af Dansk-Tysk Forening, men ellers var der intet belastende om ham, og sagen blev henlagt, og den anden – det var straks værre – han havde ikke blot undladt, men ligefrem nægtet at underskrive en petition for Franz Blatts og Hal Kochs frigivelse fra tysk arrest i oktober 1943. Dertil kom, at assistenter ved vedkommendes institut var fremkommet med graverende beskyldninger mod ham. Lærerforsamlingen vedtog så at udtale sin alvorlige misbilligelse af, at vedkommende havde nægtet at underskrive petitionen.

Hvad Schneider-sagen angår, er der det at sige, at det jo for den som for de øvrige sager gælder, at den foregik for kun 50 år siden, men dertil kommer, at efterkommere af de mest nidkære af Schneiders anklagere blandt kollegerne ikke blot lever i bedste velgående; de beklæder tilmed videnskabelige stillinger her ved Universitetet, så det går slet ikke an at sætte navne på. Det, der møder én, når man nysgerrig fjerner strikken om »Schneider-sagen«, er en hørm af åndelig dannebrogs-hejsning. Der er et væld af uhyrlige beskyldninger, som alle afvises næsten totalt, ikke blot af Schneider selv, men også af andre kolleger, der skal have været tilstede, da Schneider – eller hans hustru! – udtalte denne eller hin uhyrlighed. Jeg vil give ét eksempel – på baggrund af udvalgets protokol – på, hvordan tingene foregik. En af de ivrigste af de kolleger, som rettede beskyldninger mod Schneider, var en person, der havde deltaget i modstandsarbejde. Vedkommende havde en dag i 1940 sammen med sin hustru været inviteret hjem til Schneider for at spille bridge, og ved den lejlighed skulle Schneider have givet udtryk for, at han intet ville have imod, om England blev udslettet, da det land alligevel aldrig havde bidraget noget til kulturen. Herefter – hævdede vedkommende – var man gerådet i en skarp meningsudveksling, hvorpå de besøgende havde forladt

Professor SCHNEIDER indgiver sin Afskedsansøgning

Har modtaget Tilbud om et Professorat ved et tysk Universitet

Professor, Dr. E. Schneider har den 28. ds. indgivet sin Afskedsansøgning til Aarhus Universitet i Anledning af et gennem den allierede Militærregerings Undervisningssektion i Tyskland modtaget Tilbud om et Professorat ved et tysk Universitet.

Som omtalt har der blandt adskillige Studenter været en Del Uro om Professor Schneiders Stilling under Besættelsen, og hans Sag var for Tiden til Behandling i det Professorudvalg, der beskæftiger sig med Udrensningen. Meddelelsen om Forflyttelsen til Tyskland vil sikkert medvirke til at skabe Ro ved det økonomiske Fakultet.

Schneider kom allerede i 1936 til Aarhus som Professor i Driftsøkonomi. Han var oprindelig tilknyttet et tysk Universitet, rejste senere til Sverige, kom derfra til Polyteknisk Læreanstalt i København og fik sluttelig Ansættelse i Aarhus.

Demokraten 29. august 1945.

Udklip i Århus kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling.

Schneiders for aldrig yderligere at pleje selskabelig omgang med ham. Schneider, der selv var til stede ved udvalgets møde, kunne straks svare, at han ikke mente at kunne have fremsat sådanne udtalelser, og at det ikke passede, at det var kommet til noget brud; de to havde været sammen flere gange i hinandens hjem siden 1940. En anden af lærerne – et medlem af udvalget – hævdede nu, at Schneider adskillige gange over for ham havde givet udtryk for, at det ville være en ulykke, hvis England blev tilintetgjort. Det var ét eksempel, og sådan er det hele vejen igennem. Jeg kan næsten ikke bare mig for lige at oplæse to sætninger fra den nekrolog, som mange år senere i årsberetningen bragtes over den nidkære beskyldnings-frembærer: »Hans uvilje mod alt, hvad der var tysk, kunne ofte give sig endog stærke udtryk. Og det skyldtes ikke blot krigen, men var udslag af livsholdning«, og derefter nævner nekrologen såmænd vedkommendes »forkærlighed for amerikansk og engelsk livsform«!

Men altså, det stod fast, at Schneider var tysk statsborger og medlem af det tyske nazist-parti frem til 1945. Kunne en sådan person forblive i sit embede ved Aarhus Universitet? Det spurgte man nu ministeriet om, men der svarede man, at det måtte det selvejende universitet skam selv afgøre. I november besluttede Lærerforsamlingen så at fritage Schneider for undervisningspligten i resten af hans ansættelsestid. For han havde nemlig selv bedt om sin afsked pr. 31. juli 1946.[35]

Hvad studenterundersøgelserne angik, udtaltes en række misbilligelser og fortabelser af ret til legater, og én blev relegeret for to år.

Spørgsmålet var måske så, om man under disse kombinerede befrielses- og udrensningsforhold kunne komme i stemning til ligefrem at »fejre« befrielsen? Allerede søndag den 6. maj havde et par hundrede studenter samlet sig på Universitetet iført deres hvide studenterhuer – som igen kunne findes frem efter en årrække ikke blot med forsamlings-, men jo også uniformeringsforbud. Hvad man foretog sig den aften, står lidt uklart – dvs. jeg har ikke undersøgt det – men der var i hvert fald tale om en spontan befrielsesfejring, hvor man også mindedes de faldne. 11 dage senere drøftede Forretningsudvalget »paa hvilken Maade, Universitetet kunde fejre Freden og Befrielsen. Sagen henlagdes indtil videre paa Grund af de uafklarede Forhold (Bornholm)«. Men så endelig torsdag den 16. august, lige netop mens udrensningsudvalget arbejdede, enedes man i Forretningsudvalget om – som det hed – »paa en eller anden Maade at manifestere sin Glæde over Fredens Indtræden samt sin Taknemmelighed over for de andre nordiske Lande«, men der var ikke enighed om, hvorledes denne manifestation skulle foregå. Skulle der arrangeres en selvstændig takke-fest senere på året, eller kunne den indarbejdes som en del af den snarlige immatrikulations- og årsfest? Der opnåedes enighed om, at det ikke var hensigtsmæssigt at afholde en særskilt takke-fest senere på året, og at immatrikulationsfesten derfor skulle have »en særlig Karakter«, nemlig med tre taler, idet bestyrelsesformanden som sædvanlig skulle aflægge beretning om Universitetets administrative forhold, og derefter skulle den afgåede rektor gøre rede for Universitetets historie under besættelsens to sidste år samt udtrykke »sin taknemmelighed over for de fremmede Universiteter«, og endelig skulle Rektor tale. Desuden besluttede man at søge at få arrangeret en mindegudstjeneste i Domkirken forud for immatrikulationsfesten. Ved et efterfølgende møde i Forretningsudvalget en uge senere (23. august 1945) gjorde rektor Stender-Petersen rede for de forhandlinger, som Universitetsbestyrelsen samme dag havde ført angående immatrikulations- og årsfesten og økonomien i den forbindelse. Rektor oplyste, at bestyrelsesformanden ikke – som forventet – ønskede at afgive beretning ved immatrikulationsfesten; derimod skulle prorektor tale om besættelsestidens to sidste år, og denne tale skulle så afsluttes med at udtrykke Universitetets glæde over befrielsen. Rektor skulle selv holde immatrikulationstalen, hvorefter han skulle gå ned fra talerstolen og – som det hedder – »apostrofere doktoranden, guldmedaljetagere m.v.«, og festen skulle slutte med studenternes forbi-defilering. Bestyrelsen var i

øvrigt af den opfattelse, at festen her i 1945 ikke skulle understreges i særlig grad i betragtning af den påtænkte store indvielsesfest for den nye hovedbygning i 1946.

Derefter ventilerede rektor Stender-Petersen tanken om en tilskudsfest om aftenen, men det kunne der ikke opnås enighed om.

Hvad angår mindegudstjenesten enedes Forretningsudvalget om, at denne skulle forme sig som en almindelig gudstjeneste, blot med andre tekster. Der skulle sikres plads til alle, der modtog indbydelse, men derudover skulle der være adgang for alle, der måtte ønske det. Der skulle ikke bæres festdragt, og der skulle ikke være nogen procession af Lærerforsamlingens medlemmer.

Denne mindegudstjeneste fandt så sted 7. september i Århus Domkirke kl. 10 om formiddagen, og mindetalen holdtes af professor, dr.theol. Regin Prenter (der i parentes bemærket selv havde været illegalt aktiv i Frihedsrådets lokalkomité[36]). Kl. 15 samme dag var der års- og immatrikulationsfest i Rådhushallen, der var lejet for 200 kr., og her overværede en række repræsentanter for nordiske universiteter, at prorektor Johannes Munck talte om Universitetet under besættelsen, og at rektor Stender-Petersen holdt immatrikulationstalen. Årets doktor proklameredes (Roar Skovmand), tre guldmedaljer blev uddelt, og universitetskantaten blev fremført. Om aftenen var der banket på restaurant Varna for de særlig indbudte gæster, og dermed havde Aarhus Universitet fået fejret befrielsen.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Protokol vedrørende møder i Lærerforsamlingen ved Aarhus Universitet. Aarhus Universitets arkiv.
2. Omslaget »Værnemagt«, Aarhus Universitets arkiv.
3. Jfr. Palle Lykke: By og universitet. Universitets-Samvirket, Aarhus 1921-1996, 1996.
4. Forhandlingsprotokol for Universitetsundervisningen i Jylland/Aarhus Universitet. Kopi af protokollen 1928-1946 hos Universitetshistorisk Udvalg ved Aarhus Universitet.
5. Bestyrelsens arkiv, journalnummer 204/40. Aarhus Universitets arkiv.
6. Eforen var den professor – in casu Ernst Frandsen – som havde det overordnede tilsyn med beboerne i kollegiebygningerne. Efor-ordningen afskaffedes i 1970'erne. Se Gustav Albeck: »Den sidste efor«, Universitetskollegierne i Århus 1935-1985 (udg. af Bestyrelsen for Kollegierne i Universitetsparken i Århus), 1985, s. 119-124.
7. Om denne episode berettes kort i Johannes Munck: »Aarhus Universitet under Besættelsen«, Georg Andrésen (red.): Aarhus under Besættelsen, 1946, s. 144.
8. Citeret fra protokol vedrørende møde 30/9 1940. Det humanistiske fakultet.
9. Johannes Munck op.cit. s. 146.
10. Protokol vedrørende Forretningsudvalget for Lærerforsamlingen ved Aarhus Universitet. Aarhus Universitets arkiv. – Professor L.L. Albertsen oplyste efter foredraget, at adressen var i dén nordøstlige ende af Holmevej, som i dag bærer navnet Carl Nielsens Vej, og at institutionen havde haft en forgænger i »Freunde Deutscher Litteratur.« Andreas Blinkenberg oplyser i sin universitetshistorie, at nævnte forening samt »English Club« og »Alliance Francaise« havde til formål at fremme interessen for de respektive landes sprog og kultur gennem afholdelse af foredrag, oplæsninger og lignende ved indfødte videnskabsmænd og kunstnere, og at de fra Universitetets oprettelse gav adgang gratis eller for nedsat betaling for de studerende. Desuden meddeler Blinkenberg, at de i længere

perioder ledede af universitetslærere og jævnlig stod som medindbydere til offentlige gæsteforelæsninger på universitetet ved indbudte repræsentanter for de pågældende landes videnskab og litteratur. Andreas Blinkenberg: Aarhus Universitet 1928-1953, særtryk af Acta Jutlandica XXV,1, 1953, s. 102.

11. Bogstaveringen er korrekt gengivet.
12. Arkiv vedrørende »Foredragskresen af 1940«. Aarhus Universitets arkiv.
13. At opnå promotionsret vil sige at opnå retten til at tildele personer doktorgraden, den akademiske verdens højeste niveau, på baggrund af tilfredsstillende udført disputatsafhandling (doktordisputats) og efterfølgende offentligt forsvar af afhandlingen. Det siger sig selv, at opnåelsen af denne ret udgjorde en milepæl for det unge universitet.
14. Andreas Blinkenberg op. cit. s. 54.
15. Professor L.L. Albertsen har henledt min opmærksomhed på, at den direkte årsag til, at man aflyste i København, egentlig var en anden, hvilket også fremgår af f.eks. H. Bachs nekrolog over professor, dr.phil. Erik Lunding. Bach skriver: »Hans disputats »Das Schlesische Kunstdrama« skulle have været forsvaret den 18. april 1940 [ved Københavns Universitet, PL] – men i choket efter besættelsen var universitetets ledelse ængstelig for, at netop en disputats på tysk og om et tysk emne kunne give anledning til demonstrationer, og aflyste derfor i en periode samtlige disputatshandlinger.« Aarhus Universitet. Årsberetning 1981, s. 13.
16. V.D. [: Vagn Dybdahl]: »De store værkers tid«, Det talte man om – rids fra Århus i 100 år, udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg, 1986, s. 77-81.
17. Referat af første møde i det teologiske fakultet er gengivet fotografisk på forsatsbladet i Viggo Mortensen & Jørgen Stenbæk (red.): Teologi i Århus 1942-1992, 1992.
18. Aarhus Universitet. Aarsberetning og Læseplan 1940, s. 25-26.
19. Henning Lehmann: »Aarhus Universitets Forskningsfond. De første 50 år«, Aarhus Universitets Forskningsfond. Årsberetning 1993, 1994, s. 1-5, og Palle Lykke: »Lørdag den 2. september 1944. Da Aarhus Universitets Forskningsfond blev oprettet«, samme publikation s. 24-27.
20. Jfr. den del af professor Hakon Lunds notater fra 1975 om Det lærde Selskabs forhistorie, som er optrykt i Palle Lykke: Det lærde Selskab i Aarhus 1945-1995, 1995, s. 12-15. Hakon Lunds originale notater befinder sig i Det lærde Selskabs arkiv hos Universitetshistorisk Udvalg.
21. Interview 1992 med professor, dr.med. Aksel Stenderup ved Universitetshistorisk Udvalg.
22. Andreas Blinkenberg: »Omkring den 29. August«, Georg Andrésen (red.): Aarhus under Besættelsen, s. 187-196.
23. I omslaget »Værnemagt«, Aarhus Universitets arkiv. Der kan ikke herske tvivl om, at disse notater nedfældet af Universitetets bestyrelsesformand har udgjort hovedkilden til store dele af Johannes Muncks artikel om »Aarhus Universitet under Besættelsen«.
24. Universitetshistorisk Udvalg interviewede Axel Voigt i 1992. På spørgsmålet om, hvornår han var gået ind i illegalt arbejde svarede han: »Det var en gang i '42, hvor jeg kom i forbindelse med en faldskærmsmand, som manglede bolig, og jeg tilbød, at han kunne komme ud og bo hos os. På det tidspunkt havde jeg bygget et hus i Risskov, og der var god plads, men det var for upraktisk, så det blev ikke til nogen realitet på det tidspunkt. Men så senere kom de ud og ville gerne have deres sprængstoffer anbragt et sted. Og så fik jeg en kunstig kælder gravet ud og støbt et rum, hvor vi havde det her sprængstof opbevaret. [...] Jeg troede, jeg havde sikret mig ved, at kun to faldskærmsfolk kendte til det – ingen andre – og så går tyskerne hen og tager to faldskærmsfolk om mandagen, og om tirsdagen så er de ude hos mig.«
25. Bombardementets planlægning og udførelse er detaljeret beskrevet i Henrik Skov Kristensen, Claus Kofoed og Frank Weber: Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig I-II, 1988, kapitel XVIII (ved Frank Weber) om »Angrebet på Aarhus Universitet den 31. oktober 1944«, s. 429-460.
26. »Aarhus Universitet under Besættelsens to sidste Aar«, Aarhus Universitet. Aarsberetning og Læseplan 1945, s. 19.
27. Thorkild Bjørnvig: »Studentertid 1938-44«, Gustav Albeck (red.): Student i Århus. Femten erindringsbilleder, 1979, s. 58-114, specielt s. 111-14.
28. Den pågældende student er den senere stadsarkivar og seminarielektor Johann Boisen Schmidt, som i 1994 medvirkede i en TV-udsendelse, som

produceredes af TV2-Østjylland i anledning af 50-året for bombardementet.

29. I Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig s. 441 gengives en del af Stender-Petersens beretning. Originalmanuskriptet befinder sig i Statsbibliotekets Håndskriftsamling.
30. Uidentificeret udklip i udklipsmappe vedrørende Hovedbygningen 1941-1946 hos Universitetshistorisk Udvalg.
31. Efter den tredje angrebsbølge troede Arne Berg og andre, at det nu var slut, og man forlod derfor beskyttelsesrummet og begav sig op mod den brændende arkitektbarak. Men mens Berg og et par stykker mere befandt sig under åben himmel, satte fjerde angrebsbølge ind, og der var så ikke andet at gøre end at kaste sig i græsset og håbe det bedste. Mens Berg lå på maven der midt i en regn af maskingeværild, var det ikke så meget frygten for døden, der optog ham – fortæller han – som det var tanken om, hvordan det føltes at blive skudt i ryggen. Han blev ikke ramt, og efter at bølgen var overstået, gik han og andre igen ind i universitetsbygningen for at bese skaderne. Hvad de ikke vidste var, at der ved bygningen endnu lå en bombe, som ikke var detoneret. Universitetshistorisk Udvalgs interview 1994 med fhv. afdelingsleder Arne Berg, Kemisk Institut.
32. Angående undervisning og eksamen i hjemmene fortæller professor Gustav Albeck i 1994 i et interview givet til Universitetshistorisk Udvalg om, hvordan han som universitetsadjunkt havde overtaget undervisningsassistent, cand.mag. Niels Åge Nielsens timer i vestnordisk, mens Nielsen selv var aktiv i den jyske modstandsbevægelse, og Albeck fortsætter: »Vi havde forlængst henlagt undervisningen til hjemmet [...] og så kom de op – vi boede ude i Vestergaardsgade i en lille lejlighed – og der kom så en fem-seks studenter, flere var de ikke, der skulle op til forprøven og fik undervisning i vestnordisk deroppe. Sommetider kom de i snevejr med sne på skoene, og der så frygteligt ud, når de havde været der, men det var da meget sjovt, og det gik dem da meget godt. Det medførte også det mærkelige, at jeg pludselig, selv om jeg altså kun var universitetsadjunkt på det tidspunkt og altså ikke egentlig lærer, men stipendiat, så blev jeg af ministeriet telefonisk udnævnt til censor ved embedseksamen, som foregik i [professor Ernst] Frandsens hjem. Frandsen var efor for Kollegium I og var flyttet – tyskerne erobrede jo alle kollegierne – og man havde skaffet ham en god lejlighed på Store Torv, og der holdt vi altså eksamen nede. Så der sad jeg som censor, selv om jeg blot var stipendiat, og var med til at bedømme folk, der var oppe til hovedfagseksamen. Sådan løste man altså de problemer, der var omkring besættelsen og Universitetet. Man underviste i hjemmene, og man holdt oven i købet eksamen i hjemmene. Nu var vi heller ikke så mange – det kunne jo ikke ske i dag!«
33. Gennemslag af klageskrivelser i omslaget »Værnemagt«, Aarhus Universitets arkiv.
34. Munck op.cit. s. 158.
35. Professor H.P. Myrup skrev i 1987: »For os, der havde fulgt forelæsninger hos professor Schneider også i de perioder, hvor universitetet bl.a. af frygt for »norske« arrestationsbølger var lukket, kom dette [at sagen rejstes og sendtes til ministeriet, PL] [...] helt overraskende. Jeg fik praktisk talt alle tilstedeværende 1. dels studerende som underskrivere på en protestnote, og Svend Fredens fik et meget stort antal 2. dels studerendes underskrifter på en tilsvarende – men desværre uden effekt. Schneider kunne ikke leve under det pres, der var etableret mod ham, og han søgte og fik ansættelse som professor i nationaløkonomi ved det dengang engelskkontrollerede universitet i Kiel.« H.P. Myrup: »Økonomistudiet i 1940'erne«, Økonomisk Forening 1937-1987 (udgivet af Økonomisk Forening), 1987, s. 79.
36. Herom fortæller Prenter selv i sine Erindringer fra 1985 og i Universitetshistorisk Udvalgs 1987-interview med ham. Nævnte interview er i let forkortet udgave publiceret i Teologi i Århus 1942-1992, s. 134-154.